

КОНКУРЕНТНИЙ РОЗВИТОК ВИРОБНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: СУЧАСНІ НАУКОВІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

DEVELOPMENT OF COMPETITIVE AGRARIAN PRODUCERS: MODERN SCIENTIFIC INTERPRETATION

У статті досліджено сутність конкуренції. Визначено основні підходи до тлумачення досліджуваного поняття та узагальнено його особливості. Описано особливості прояву конкуренції в сільському господарстві, на основі чого сформовано авторське тлумачення терміна «конкуренція». Виокремлено функції конкуренції в сільському господарстві. Досліджено сутність категорії «конкурентоспроможність виробника сільськогосподарської продукції» та названо фактори її формування.

Ключові слова: конкуренція, сільське господарство, конкурентоспроможність, виробник сільськогосподарської продукції, конкурентоспроможність виробника сільськогосподарської продукції.

В статье исследована сущность конкуренции. Определены основные подходы к толкованию исследуемого понятия и обобщены его особенности. Описаны особенности проявления конкуренции в сельском хозяйстве, на основе чего сформировано авторское толкование термина «конкуренция».

Выделены функции конкуренции в сельском хозяйстве. Исследована сущность категории «конкурентоспособность производителя сельскохозяйственной продукции» и названы факторы ее формирования.

Ключевые слова: конкуренция, сельское хозяйство, конкурентоспособность, производитель сельскохозяйственной продукции, конкурентоспособность производителя сельскохозяйственной продукции.

In the article the essence of competition is researched. The main features of generalized approaches and interpretations of the studied concepts are defined. We described the features of competition in agriculture, which formed the basis for the author's interpretation of the term "competition". The function of competition in agriculture is determined. The essence of the category of competitive agrarian producer is discussed and the factors of its formation are discovered.

Key words: competition, agriculture, competitiveness, producer of agricultural products, competitiveness of agricultural producers.

УДК 338.432:339

Федосєєва Г.С.

к.е.н., доцент, докторант
Миколаївський національний
аграрний університет

Постановка проблеми. Стійке економічне зростання неможливе без розвитку та підтримки повноцінного конкурентного середовища, в межах якого функціонують господарюючі суб'єкти. Крім того, розвиток конкурентних відносин веде до кращого використання потенціалу країни, регіону, підприємства. Від ступеня розвитку конкуренції на макrorівні залежать можливості вдосконалення економіки, економічне зростання, ступінь участі країни в міжнародному поділі праці. На мікрорівні успіхи господарюючих суб'єктів перш за все залежать від того, наскільки ними вивчені закони конкуренції, її прояви та форми, а також від того, наскільки вони готові до конкурентної боротьби. Отже, конкуренція є постійним об'єктом для дослідження науковців різних країн та систем вже більше двохсот років. Однак існує ціла низка фундаментальних проблем, таких як визначення сутності конкуренції, її особливостей в окремих галузях, що потребують постійного уточнення та пошуку нових адаптованих до реалій розвитку окремих економічних систем рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань розвитку теорії конкуренції займалася значна кількість науковців, серед яких слід назвати таких, як Л. Архипова, Дж. Кернс, Ж-Ж. Ламбен, А. Сміт, Дж. Стиглер, Д. Рікардо, Г. Азоєв, М. Кондратов, Л. Чайникова, Р. Фатхутдінов. Вивченню особливостей розвитку конкуренції в сільському господарстві присвячені праці В. Андрійчука, А. Бидик, Л. Євчук, О. Палкіної, Л. Прокопець, І. Червена. Водночас постійний роз-

виток загалом економіки України та аграрного сектору зокрема визначає необхідність у дослідженні особливостей прояву конкуренції в сільському господарстві на даному етапі.

Постановка завдання. Метою роботи є визначення особливостей конкурентного розвитку виробників сільськогосподарської продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільське господарство є особливою складовою господарського комплексу України. Так, в умовах нестійких економічних та політичних процесів в державі, наявності воєнного конфлікту аграрний сектор є бюджетоутворюючим, забезпечує збільшення валютних надходжень, гарантує продовольчу безпеку країни. Водночас розвиток сільськогосподарських товаровиробників напряму залежить від економічних перетворень не лише в Україні, але й в інших країнах, які є експортерами, імпортерами сільськогосподарської продукції та постачальниками ресурсів для сільськогосподарського виробництва. Одним з основних системоутворюючих факторів цих перетворень є конкуренція.

Дефініція «конкуренція», як і явище, що нею описується, має давню історію. Так, ще з давніх часів під конкуренцією було прийнято розуміти конфліктне суперництво між різними суб'єктами відносин, що виникає з різних причин, але обов'язково призводить до придбання одними суперниками переваг над іншими.

Ряд науковців, а саме Л. Архипова [1], П. Бечко [2], М. Кондратов [3], розвиток та формування конкуренції поділяє на п'ять етапів:

1) кінець XVIII – початок XIX ст. – сформульовані роль конкуренції та умови моделі досконалої конкуренції;

2) середина – друга половина XIX ст. – визначені умови виникнення конкуренції і закладені основи теорії досконалої конкуренції;

3) початок – середина XX ст. – створення теорії монополістичної та недосконалої конкуренції, концепції зміни сутності конкуренції під впливом великих монополій і зростання впливу держави;

4) середина – друга половина XX ст. – збагачення теорії конкуренції ідеями про необхідність використання інновацій, нової інформації, економічного прогресу, підприємництва;

5) кінець XX ст., коли під впливом глобалізації наукові дослідження були спрямовані на вирішення практичних завдань з виявлення конкурентних переваг країн і компаній, завоювання лідируючих позицій на сучасних і майбутніх ринках.

Першопрохідцем в обґрунтуванні теоретичних основ конкуренції та її ролі в ринковій економіці вважається Адам Сміт. Відповідно до його досліджень скорочення пропозиції зумовлює конкуренцію серед покупців, тобто гонитву за обмеженою пропозицією, що піднімає ціни; а надлишок пропозиції спричиняє суперництво між виробниками заради позбавлення від надлишку, що приводить до зниження цін [4].

Ще одним корифеєм теорії конкуренції є Д. Рікардо, який стверджував, що ринок може існувати лише за умови вільної конкуренції, причому особливу роль він відводив ціновому регулюванню. Так, вирішальне значення вільна конкуренція має у встановленні балансу цін [5].

Продовжуючи дослідження зазначених науковців, Дж. Кернс визначив вільну конкуренцію як стан, за якого товари обмінюються пропорційно витратам (праці й капіталу) на їх виробництво [6]. Таке твердження розширило межі застосування категорії «конкуренція» із окремої галузі до економіки загалом та привело до виникнення поняття «міжгалузева конкуренція», що вирівнює норми прибутку, оптимізуючи розміщення ресурсів у економіці.

Загалом існує значна кількість трактувань сутності категорії «конкуренція», які наводили як іноземні вчені, так і вітчизняні науковці в різні роки, в різних країнах та в різних економічних системах.

Виявлено, що під час трактування сутності категорії «конкуренція» вчені дотримуються одного з трьох підходів:

1) поведінкове трактування конкуренції – боротьба за ресурси покупця через якнайкраще задоволення його потреб;

2) структурне трактування конкуренції – дослідження структури ринку для визначення поведінки покупців та продавців на ньому, способу входу та виходу з ринку;

3) функціональне трактування конкуренції – суперництво старого з новим, з інноваціями, коли приховане стає явним.

Водночас хотілося б відзначити такі положення:

– трактування сутності поняття «конкуренція», запропоновані різними авторами та представниками різних наукових напрямів, як правило, не відповідають принципу системності, адже вони визначають лише окремі складові конкуренції;

– кардинально різні підходи до формулювання категорії: одні говорять про боротьбу фірм, інші – про суперництво фізичних осіб, треті – про наявність на ринку достатньої кількості продавців та покупців, четверті – про процес тощо;

– наявні поняття не визначають конкуренцію будь-яких соціальних, виробничих, біологічних систем та, як правило, не пов'язані з законодавством.

Встановлено, що конкуренція в сільському господарстві має ряд особливостей порівняно з іншими галузями.

«Сільське господарство є галуззю з досконалою конкуренцією», тому що, на думку Л. Євчука, «характеризується наявністю значної кількості виробників, кожен з яких не має достатнього обсягу пропозиції для впливу на ринок і ціни» [7].

В. Андрійчук зауважує, що ринок продукції сільськогосподарського виробництва є ринком олігопсонії (в окремих випадках – навіть монопсонії), а ринок продовольства в Україні має олігополістичну будову [8]. Це вимагає жорсткої боротьби між дрібними виробниками за прихильність споживачів.

На думку О. Палкіної та Н. Замовної, в агробізнесі України превалюють не цінові методи конкурентної боротьби, адже на перший план виходять показники якості продукції. Цінова конкуренція діє в умовах її певного обмеження.

В цьому контексті доречною є думка Л. Прокопець про те, що особливий вплив на розвиток конкуренції в сільському господарстві мають матеріально-технічна база, кадрове забезпечення, раціональна спеціалізація та організація виробництва, якість продукції, товарність, низька собівартість, державна підтримка аграрного бізнесу [9].

Окрім того, рівень конкуренції на ринку сільськогосподарської продукції залежить від взаємин між виробниками сільськогосподарської продукції й підприємствами переробки. Конкуренція між ними виявляється на ринку збуту продукції під час встановлення ціни на продукцію сільського господарства, яка для переробного підприємства є сировиною, під час встановлення закупівельних цін та під час визначення частки закупівельної ціни у роздрібній ціні продукту.

Також під час обґрунтування особливостей конкуренції в сільському господарстві не можна не брати до уваги особливості самого сільськогосподарського виробництва. При цьому потрібно

враховувати те, що земля є знаряддям та засобом виробництва, географічне розташування та природно-кліматичні умови прямо впливають на кількість та якість вирощеної продукції, пропозиція окремої сільськогосподарської культури в конкретному регіоні буде залежати від біологічних особливостей цієї культури та хіміко-біологічних особливостей ґрунту.

Якщо ж говорити про функції, які виконує конкуренція в сільському господарстві, то і вони виявляються специфічно. Тому нами обґрунтовано основні функції конкуренції між виробниками сільськогосподарської продукції з урахуванням особливостей сільськогосподарського виробництва та особливостей функціонування аграрного ринку:

1) регулююча функція – конкуренція діє як регулятор під час виробництва сільськогосподарської продукції, адже виробник спрямовує ресурси на вирощування тієї продукції (за умови відповідності біологічних особливостей культури хіміко-біологічному складу ґрунту та природно-кліматичним умовам), якої не вистачає для якнайкращого задоволення потреб споживачів та отримання вищої економічної вигоди;

2) розподільча функція, яка полягає в оптимальному розподілі ресурсів, використанні різних варіантів диверсифікації сільськогосподарського виробництва (рослинництво + тваринництво, зерновиробництво + овочівництво, свинарство + птахівництво тощо);

3) об'єднувальна функція – сільськогосподарські товаровиробники не функціонують ізольовано; часто, щоб бути більш конкурентоспроможними, вони об'єднуються у сільськогосподарські кооперативи різних видів;

4) контролююча функція – здійснюється контроль над виробниками і споживачами сільськогосподарської продукції з метою обмеження їх впливу на ціну, а отже, і контроль над перерозподілом суспільного багатства;

5) функція ціноутворення – конкуренція впливає на рівень індивідуальних витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, зводячи їх до суспільно необхідних, які і визначають виважену ринкову ціну;

6) селективна функція – в конкурентній боротьбі одні виробники сільськогосподарської продукції виживають, а інші – стають банкрутами;

7) стимулююча функція – конкурентна боротьба стимулює зниження собівартості вирощеної продукції, покращення її якості;

8) інноваційна функція – конкуренція створює стимули до впровадження прогресивних методів сільськогосподарського виробництва, використання високопродуктивних порід тварин, якісного насіннєвого матеріалу, пошуку нових методів сіви тощо;

9) адаптивна функція – ті сільськогосподарські товаровиробники, які вижили у конкурентній

боротьбі, повинні постійно стежити за діями конкурентів, споживацькими уподобаннями, економічною політикою та іншими параметрами.

З урахуванням результатів дослідження щодо сутності конкуренції та її особливостей в сільському господарстві пропонуємо таке визначення конкуренції. Отже, на нашу думку, конкуренція – це процес управління суб'єктом господарських відносин своїми конкурентними перевагами задля досягнення поставлених цілей та задоволення своїх потреб чи потреб споживачів згідно з чинними нормами законодавства та визначеними умовами поведінки на конкретному ринку.

Визначено, що більшість науковців, говорячи про суб'єкта господарювання в аграрному секторі економіки країни, мають на увазі аграрне підприємство або сільськогосподарське підприємство, а тому і описують більшість понять, виходячи з цього. Наше дослідження включає іншу категорію – виробник сільськогосподарської продукції.

Згідно з Законом України «Про сільськогосподарський перепис» від 23 вересня 2008 р. № 575-VI виробники сільськогосподарської продукції – це юридичні особи всіх організаційно-правових форм господарювання та їх відокремлені підрозділи, фізичні особи (фізичні особи – підприємці, домогосподарства), які займаються сільськогосподарською діяльністю, мають у володінні, користуватися або розпорядженні землі сільськогосподарського призначення чи сільськогосподарських тварин [10].

В Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» термін «виробники сільськогосподарської продукції» використовується у значенні, встановленому Законом України «Про сільськогосподарський перепис» [11], а термін «сільськогосподарський товаровиробник» описується як фізична або юридична особа незалежно від форми власності та господарювання, в якій валовий дохід, отриманий від операцій з реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, за наявності сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень тощо) та / або поголів'я сільськогосподарських тварин у власності, користуванні, зокрема на умовах оренди, за попередній звітний (податковий) рік перевищує 75 відсотків загальної суми валового доходу [12].

Чинні нормативно-правові акти України визначають категорію «виробник сільськогосподарської продукції» по-різному, причому основною відмінністю є частка вартості реалізованої сільськогосподарської продукції в загальному валовому доході підприємства. Так, згідно з чинними нормами вона може коливатися від 50% до 75%.

На нашу думку, під час формування сутності терміна «конкурентоспроможність» в сільському господарстві слід враховувати не лише класичні

підходи до визначення поняття конкурентоспроможності, але й специфіку сільськогосподарського виробництва, описану нами вище.

Отже, категорія «конкурентоспроможність виробників сільськогосподарської продукції» складна та багатогранна, в основі якої лежить можливість виробників створювати конкурентоспроможну продукцію на ринку сільськогосподарської продукції, краще, ніж конкуренти, розпоряджатися власними ресурсами; можливість залучати додаткові ресурси для забезпечення розширеного відтворення та вчасно реагувати на виклики зовнішнього конкурентного середовища.

Вважаємо, що конкурентоспроможність виробника сільськогосподарської продукції залежить від факторів його внутрішнього та зовнішнього середовища. Крім того, фактори зовнішнього середовища, на нашу думку, дуже часто є визначальними під час виходу підприємства на загальнонаціональний або зовнішній ринок. Адже підприємства, які функціонують в межах одного регіону, часто мають схожі умови зовнішнього середовища, тому, використовуючи свої внутрішні можливості, можуть мати певний рівень конкурентоспроможності саме в даному регіоні. При цьому, виходячи за межі регіону розташування, виробник сільськогосподарської продукції потрапляє в інше конкурентне середовище, а тому рівень його конкурентоспроможності може бути змінено як в бік підвищення, так і в бік зниження.

Серед факторів внутрішнього середовища діяльності виробника сільськогосподарської продукції, до яких ми відносимо виробничу, управлінську, маркетингову, фінансово-економічну діяльність та рівень продукції суб'єкта, визначальним є управлінська складова. Так, ми вважаємо, що саме від вміння керівництва підприємства вчасно адаптуватися до мінливого зовнішнього середовища, ефективно організувати виробничу діяльність залежить рівень тієї продукції, яку воно виробляє, а відповідно, і організація збуту, яка часто залежить від якості та ціни сільськогосподарської продукції.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, дослідивши підходи вчених до трактування базових понять конкуренції, конкурентоспроможності підприємства, ми визначили особливості прояву цих явищ в сільському господарстві. При цьому теоретично встановлено, що в сільському господарстві здебільшого діє нецінова конкуренція. Також визначено, що на формування конкурентоспроможності виробника сільськогосподарської продукції значно впливають політика держави, особливості функціону-

вання світових ринків в певний період (не лише світового ринку сільськогосподарської продукції, але й ресурсів, які використовує підприємство), дії конкурентів та споживачів продукції. Крім того, вважаємо, що вміння сільськогосподарського виробника вчасно та ефективно реагувати на визначені фактори підвищує його конкурентоспроможність на певному ринку (регіональному, національному, світовому).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Архипова Л. Конкуренция как основа экономики: концептуальные подходы к исследованию роли конкуренции : [монография] / Л. Архипова – М. : ИНФРА-М, 2015. – 104 с.
2. Бечко П. Теоретичні засади сутності економічних категорій «конкуренція» та «конкурентоспроможність» / П. Бечко, Я. Голобородько // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступ : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4191>.
3. Кондратов М. Формування і розвиток теорії конкуренції / М. Кондратов // Молодий вчений. – 2010. – № 6. – С. 146–149.
4. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт. – К. : Port-Royal, 2001.
5. Классика экономической мысли: Сочинения [У. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фридмен]. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 896 с.
6. Стиглер Дж. Совершенная конкуренция: исторический ракурс / Дж. Стиглер // Вехи экономической мысли. Теория фирмы. – Т. 2. / под ред. В. Гальперина. – СПб. : Эконом. шк., 2000.
7. Євчук Л. Теоретичні аспекти розвитку конкурентоспроможності підприємств в агропромисловому виробництві / Л. Євчук // Економіка АПК. – 2005. – № 8. – С. 120.
8. Андрійчук В. Внутрішня будова ринку сільськогосподарської продукції: теоретико-методологічний аспект / В. Андрійчук // Економіка АПК. – 2004. – № 3. – С. 29–35.
9. Прокопець Л. Складові підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств / Л. Прокопець. – ЧНУ ім. Федьковича. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2011_7/37SPK.pdf.
10. Про сільськогосподарський перепис : Закон України від 23 вересня 2008 р. № 575-VI // Відомості Верховної Ради України.
11. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.
12. Про внесення зміни до статті 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (щодо уточнення терміна «сільськогосподарський товаровиробник») : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 51. – Ст. 552.